

Hornokné Uhrin Erzsébet

A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználata*

**The usage of the mother tongue among the Slovakian
intelligence in Bekescsaba**

The usage of the mother tongue among the Slovakian intelligentsia in Bekescsaba. The thesis is a sociolinguistical analysis based on a questionnaire, an interview, active observation and development analysis which shows the usage of the mother tongue among the Slovakian intelligentsia in Bekescsaba. The examined communication spheres are connected with the family, friends and acquaintances, people's workplaces, free time activities, their cultural and public life and everyday life. This essay is an extract from the results and conclusions of the research. On the basis of the results of the research it can be established that on the one hand the functional development of the Slovakian Language is accompanied by the fact that the functions and usage of a language connected with the process of becoming more advanced have influence on different spheres. On the other hand a kind of bilingual dynamics characterises the process, which is described by a native competence decreasing from generation to generation and a majority competence increasing in inverse ratio to the previous one. This interesting contradictory tendency of the linguistic development proves the hypothesis that with favorable political decisions in prominority environment it is also possible to promote the development of the usage of the mother tongue among the ethnic minorities. With the development of the social functions and tasks, the language becomes further stratified and in line with the new functions new linguistic strata come into existence.

Bevezetés

A jelen szociolingvisztikai elemzés nyelvhasználati kérdőív, interjú, részt vevő megfigyelés és dokumentumelemzés alapján mutatja be az 1990-es évek második felének szlovák nyelvhasználatát a békéscsabai értelmiség körében.

Békéscsaba a dél-alföldi szlovákság központjaként kezdeményezéseivel, próbálkozásaiival a múltban és a jelenben is úttörő szerepet vállalt és vállal az anyanyelvi kultúra terjesztésében.

A szlovákság asszimilációja, nyelvi azonosságtudatának gyengülése itt is jelentős mérvű, a városban működő szlovákságot – vagy szlovákságot is – szolgáló intézményrendszer ugyanakkor regionális, több esetben országos jelentőségű. Itt nyert elhelyezést 1990-ben a Szlovák Kutatóintézet, itt adták át 1996-ban a Szlovák Kultúra Házát, az ország két szlovák gimnáziuma közül az egyik a városban található, s működik több mint ötven éve eredményesen. A Megyei Könyvtár, Munkácsy Mihály Múzeum szlovák nemzetiségi bázis feladatokat is ellátó intézmények, lehetőség van a szlovák nyelv tanulására az óvodákban, általános iskolákban, a főiskolán. Békéscsabán működik a legnagyobb létszámú hazai szlovák civil szervezet, a Csabai Szlovákok Szervezete, itt székel a Magyarországi Szlovák F fiatalok Szervezete, s működik szlovák kisebbségi önkormányzat, szlovák nyelvű média is.

A vizsgálat célja a szlovák nyelvhasználati helyzet tudományos elemzésén, az eredmények rögzítésén kívül az, hogy gyakorlati segítséget adjon a szlovák szervezeteknek, önkormányzatoknak, intézményeknek és a felelős állami szerveknek a feladatok megfogalmazásához a nyelvvédelem területén. A nyelvvédelem napjaink igencsak időszerű kérdése, a globalizáció idején valamennyi kis- és közép-, de nagyobb nemzetek nyelvészeit (jobbik esetben politikusait is) foglalkoztató kérdés. A mai integrálódó, globalizálódó világban kíméletlen verseny, harc folyik nyelvek és kultúrák között is. A közeljövőben már eldől, hogy a kisebbségek nyelve, a kis nyelvek és kultúrák képesek lesznek-e helytállni abban a hatalmas versenyben, amelynek a feltételeit az úgynevezett világnyelvek diktálják, vagy háttérbe szorulnak, degradálódnak és megszűnnek létezni. (Bövebben lásd: Bańczerowski 1998.)

Témaválasztásomnak szubjektív okai is vannak. Békéscsabai lévén belülről ismerem az itteni szlovákság küzdelmét a fennmaradásért, azt a külső és belső megfelelési kényszert, amelynek az itt élő szlovákok képviselői közel 300 éve próbálnak meg eleget tenni. Dolgozatommal tisztelettel kívánok adózni ennek a sajátos kultúrájú városnak, s az ezt megőrizni akaró embereknek, a csabaiaknak.

A megvizsgált kommunikációs szférák: a család, a baráti és ismeretségi kör, a munkahely, a szabadidő, a kulturális és közélet, a mindennapi élet. Fontosnak tartottam külön foglalkozni a kisebbségi lét szempontjából meghatározó intézményekkel, az iskolával, az egyházzal, az egyéb kulturális, tudományos, politikai szervezetekkel, a médiával. A tudományos és publikációs tevékenység az értelmiségi lét természetes velejárója, ezért áttekintése e munkában is elkerülhetetlennek tűnt számomra. Nem tekintetem feladatomnak a szlovák nyelvtudás minőségének, fokának tanulmányozását, de az önértékelő kérdéseket feltettem. Érdekelt még a nyelvhez, nyelvjáráshoz való viszony, az anyaországi kapcsolatok, legfőképpen pedig az értelmiség javaslatai a szlovák nyelvhasználat terjedése érdekében. Szándékosan nem vizsgáltam az identitástudatot, az asszimiláció kérdését, ennek ellenére a következtetésekben – számos esetben – nem kerülhettem meg azokat.

A magyarországi szlovák nyelvjárásokat, a magyar nyelv hatását a szlovák nyelvre többen kutatták, így pl. Štolc (1949), Ondrus (1956), Király (1953, 1962, 1965, 1993), Gregor (1975, 1993), Žiláková (1986). Ezek elsősorban dialektológiai munkák voltak, amelyek az irodalmi nyelv és nyelvjárások viszonyát vizsgálták, illetve a magyarországi szlovák nyelvjárásokat elemezték az anyaország nyelvjárástípusaiba való besorolás szempontjából. A magyarországi szlovák népi írásbeliséggel már kevesebb tanulmány foglalkozik (Király 1965; Dedinszky 1974; Janecskó 1979; Gyivicsán 1987). A mai magyarországi szlovák nyelv pedig csak néhány kutató érdeklődését keltette fel. Hiánypótló Gyivicsán Anna kandidátusi disszertációja (1993), tudományos munkássága (1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999) és egyetemi tanári habilitációs előadása (1998), melyek a magyarországi szlovák nyelvszigetek etnokulturális változásaival a kétnyelvű kultúra funkciómodelljeivel foglalkoznak, a nyelv–kultúra–közösség kapcsolatrendszerét tárják fel, s elemzik az anyanyelvi értékvesztés folyamatát.

Zsilák Mária a magyarországi szlovák nemzetiség nyelvének funkcionális rétegződését elemezte több munkájában; a tükörfordításokkal, a magyar nyelvben található szlovakizmusokkal, szépirodalmi alkotások nyelvészeti elemzésével foglalkozott, foglalkozik. (1991, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999).

A jelen munka kiindulópontjaként, közvetlen tudományos előzményeként Gyivicsán Anna munkássága mellett a Zsilák Mária által meghatározott és történetiségében elemzett szlovák nyelvi funkcionális rétegződést tekintem. Az anyanyelv kérdését nem kerülhette meg egyetlen, szlovák nemzetiséggel foglalkozó kutató sem, éppen ezért találhatunk

a nyelvre vonatkozó sporadikus, értékes utalásokat, megállapításokat Krupa András (pl. 1996, 1997, 1998, 1999 stb.), Gombos János (pl. 1994, 1995, 1996 stb.), Tóth István (pl. 1995, 1998 stb.) munkáiban. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Jarovinszkij Alekszander *A denotatív jelentés elsajátítása magyar–szlovák kétnyelvű gimnazistáknál* címmel napjainkban folytat különböző életkorú, Magyarországon, illetve Szlovákiában élő kétnyelvű gimnazisták körében szocio- és pszicholingvisztikai vizsgálatot (Jarovinszkij 1999 a., b.).

A kutatással kapcsolatos néhány elméleti és módszertani kérdés

A szlovák nyelvű kommunikációs gyakorlat megismerésén kívül Gyivicsán Anna és Zsilák Mária kutatásaiból kiindulva arra kerestem a választ, hogy nyelvhasználati szempontból meg lehet-e különböztetni különféle csoportokat az értelmiség körében? Ha igen, melyek ezek? Vizsgáltam azt is, mi jellemző a békéscsabai szlovák nyelv funkcionális rétegződésére.

Érdekelt még – bár ez nem kimondottan nyelvészeti probléma –, hogy eleget tesz-e az értelmiséggel szemben támasztott elvárásoknak ez a kisebbségi réteg.

A vizsgálat célcsoportja az értelmiség volt (az értelmiségről lásd: Huszár 1977, 1990; Böhm 1999; Gramsci 1970; Mannheim 1996). Azért választottam ezt a réteget, mert a kisebbségi értelmiségieknek, így a szlovák értelmiségnek is meghatározó szerepe van a nemzeti kultúrák, jelen esetben a magyarországi szlovák kultúra megőrzésében, továbbfejlesztésében, ezzel az asszimiláció lassításában. Az értelmiség nyelvhasználata is, mint minden megnyilvánulása mint, példaértékű, mozgósító erejű.

A disszertáció szociolingvisztikai elemzés. A szociolingvisztika szinte valamennyi módszerét felhasználtam, hogy a szlovák nyelvhasználatot valóságként és a maga sokszínűségében vizsgáljam, illetve mutassam be (a szociolingvisztika módszereiről lásd: Kiss 1995, Giddens 1995, Andorka 1997.) 1995 szeptemberétől 1999 júliusáig kísértem figyelemmel, hogy a békéscsabai szlovák programokon és eseményeken hogyan nyilvánul meg a szlovák nyelv. Több száz politikai, kulturális, iskolai, tudományos stb. – rendezvényen vettem részt, melyeken a résztvevő megfigyelés módszerével, a vizsgált közösség tagjaként gyűjtöttem a nyelvhasználati adatokat. A résztvevő megfigyelés volt a meghatározó módszerem az egyházak, az iskolák és új intézmények nyelvhasználatának kutatásában. Az így szerzett információkat kiegészítettem, illetve ellenőriztem tematikus, irányított interjúkkal, valamint dokumentumkutatással. 22 fővel, a békéscsabai szlovákság meghatározó személyiségeivel készítettem interjút, valamint áttanulmányoztam az írásos dokumentumokat, melyek főként meghívók, levelek, a szélesebb közvéleményhez szóló írásos megnyilatkozások voltak. Dokumentumelemzésen alapul a tudományos és publicisztikai tevékenységet bemutató fejezet, mely az 1999 júliusáig napvilágot látott kiadványokat, cikkeket elemzi.

Kutatómunkám igen fontos részét képezi az a felmérés, amelyet a nyelvhasználati kérdőív alapján végeztem. A kérdőíveket két nyelven, szlovákul és magyarul készítettem el. A kérdőív 106 kérdést tartalmazott, s a személyi adatokon túl szinte valamennyi nyelvhasználati szintre kiterjedt, beleértve az automatizmusokat, a köszönést, számolást, káromkodást, álmodást, imádkozást (a kommunikációs szférákról lásd: Bosák 1995).

Rétegzett mintavétellel dolgoztam, tudatosan kiválasztott mintával. 94 főt kérdeztem meg, s köztük voltak szinte teljes számban a békéscsabai szlovák kisebbségi élet meghatározó személyiségei.

A 94 főből 62% végzett főiskolát, 29%-a egyetemet és 9% középiskolát. Előfeltevéseim s tapasztalataim alapján a főiskolát és egyetemet végzettek száma között nagyobb külön-

ségre számítottam, feltételeztem a főiskolai végzettség nagyobb arányát. Kellemesen lepett meg továbbá az a tény, hogy a 94 megkérdezett 16%-a kétdiplomás. A 100%-os középiskolai végzettséggel rendelkezők 70%-a felsőfokú intézményben folytatja tanulmányait. Bár nem kérdeztem rá külön, de több adatközlőről tudom, hogy jelenleg is tanul. Ezek az adatok több mindent is elárulhatnak. Egyrészt a folyamatos továbbképzés, önképzés, tanulás iránti igényt, másrészt „a többlábon állásra” való törekvést mutatják. Mindkét motiváció pozitívan értékelhető, s a kor kihívásaihoz való törekvést mutatják.

A főiskolák közül a pedagógusképző intézmények, az egyetemek közül a bölcsészettudományi karok vezetnek. A megkérdezettek között mindössze egy teológus, jogász, iparművész, műszaki és kettő közgazdasági egyetemi végzettségű volt (22% a 100%-ból). A főiskolát végzettek 19%-a nem pedagógus szakon tanult. A vizsgálat alapján is megállapítható, hogy a szlovák nemzetiségi értelmiség összetételére a humán – pedagógus – túlsúly a jellemző. Fontos hangsúlyozni, hogy ennek, többek között, az az oka, hogy értelmiségi, felsőfokú képzés szlovák nyelven Magyarországon csak pedagógus-, illetve bölcsészképző intézményekben folyt és folyik napjainkban is. Pedagógus-túlsúlyt eredményezett a történeti háttér és a gazdasági igény.

Részletek a nyelvhasználati kérdőíves felmérés eredményeiből

A nyelvhasználatra vonatkozó kérdéseknél törekedtem a differenciált válaszadás biztosítására, mivel megfigyeléseim és tapasztalataim alapján a kisebbségi létből adódó két-nyelvűség miatt mindkét nyelv használata a jellemző ugyanazokban a kommunikációs szituációkban is.

A következő feleletekből választhattak a megkérdezettek:

A – mindig magyarul

B – legtöbbször, általában magyarul, de néha szlovákul is

C – egyforma gyakorisággal szlovákul és magyarul

D – mindig szlovákul

E – legtöbbször szlovákul, de néha magyarul is.

A kérdőívet két nyelven, szlovákul és magyarul készítettem el. Automatikusan a szlovák változatot adtam a megkérdezetteknek, választási lehetőséget csak akkor kínáltam, amikor elbizonytalanodást tapasztaltam. Ekkor is megkockáztattam a biztató, bátorító megjegyzéseket, – mint pl. „*Hidd el, érteni fogod, nem nehéz*” stb. – melyek néha eredménnyel jártak, s a szlovák nyelvű kérdőívet választották az adatközlők. Erre a „beavatkozásra” azért volt szükség, mivel a magyarországi szlovákok nagy részére – az értelmiség tagjai közül is jó néhányra – a szlovák nyelvhasználatra vonatkozóan a kisebbségi érzés, szégyenérzet a jellemző. A „*Nem tudok én jól szlovákul*” stb. megjegyzések gyakoriak, ha meg akarjuk őket szólaltatni anyanyelvükön. (Bővebben lásd Gyivicsán 1993: 57–58.) Tegyük hozzá, hogy sok esetben nem is alaptalan ez az önkritika. A magyarországi szlovákok tisztában vannak azzal, hogy nyelvtudásuk sok esetben nem felel meg az irodalmi szlovák nyelv normáinak, a minta-normának. (A nyelvi és kommunikációs normákról lásd Bańcerowski 1998: 129–133.) Semmiképpen nem erőszakoskodtam azonban, ha a magyar nyelvű változat mellett döntöttek. Végeredményben a 94 főből 69% a szlovák, 31% a magyar nyelvű kérdőívet töltötte ki. Ez az arány körülbelül megfelelt várakozásaimnak. A szlovák kérdőívet általában, többségében a humán értelmiséghez tartozók választották, akik felsőfokú tanulmányaikat (vagy egy részét) szlovák nyelven végezték, s nagy részük foglalkozásában is használja a nyelvet. A magyar változatot a

nem humán értelmiség tagjai töltötték ki, akiknek – mivel maximum a középiskola befejeztéig tanultak szlovákul –, a nyelvtudásuk bizonytalanabb, s nem ismerik a modern szlovák szókincset, az új kifejezéseket.

A vizsgált kommunikációs szférák közül ebben a tanulmányban a művelődést, szórakozást, a mindennapi magán ügyintézését és a szlovák nyelven való írást és nyelvtudás önértékelését elemzem.

A megkérdezettek közül általában magyar nyelven művelődik, szórakozik 51%, 30% főként magyarul, de néha szlovákul is. Egyforma gyakorisággal szlovákul és magyarul 16%, csak szlovákul 3%.

Természetesen szükséges már itt, ennek a kérdéscsoportnak az elején leszögezni, hogy a szlovák nyelven való szórakozás, művelődés nemcsak elhatározás, szándék és igény kérdése, hanem elsősorban a lehetőségeké. Többen megjegyezték – beszélgetésünk során, hogy szívesen fogadnának több szlovák nyelvű – modern-kulturális alkalmat (színházi előadást, filmvetítést stb.). Az **olvasás** feltételei azonban adottak akkor is, ha ezek nem naprakészek a legújabb kiadványokkal, mégis kevesen olvasnak szépirodalmat szlovákul. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az olvasás, a könyv népszerűségének csökkenése általános jelenség. Okai több tényezőre vezethetők vissza, melyek elemzése nem e dolgozat feladata. Figyelembe kell venni azt a tény is, hogy az adatközlők közül sokan nem jártak szlovák iskolába, nem ismerik a szlovák betűket, nem tudnak szlovákul olvasni. Magyarul olvas szépirodalmat a megkérdezettek 50%-a, általában magyarul, de olykor szlovákul 30%, egyforma gyakorisággal mindkét nyelven 18%, csak szlovákul 1%, többnyire szlovákul, de olykor magyarul is 1%. Szakirodalmat, valószínűleg azért, mert munkájukhoz szükséges, kicsit többen olvasnak szlovákul, a magyar azonban itt is domináns. A megkérdezettek 50%-a magyar nyelvű szakirodalmat olvas, 24% többnyire magyart, de olykor szlovákot is, 23% egyforma gyakorisággal olvas szlovákul és magyarul, 1% csak szlovákul, 2% többnyire szlovákul, de olykor magyarul is.

Szlovák nyelvű **színházi előadásokat, filmvetítéseket** a megkérdezettek szívesen néznek többször is, ha lenne rá módjuk, fogalmazzák meg a beszélgetések alkalmával, illetve jegyezték meg írásban a kérdőíveken. Magyar nyelvű filmeket 54% néz, általában magyar nyelvűt, de olykor szlovákot is 39%. Egyforma gyakorisággal mindkét nyelvűt 4%, csak szlovákot 1%, többnyire szlovákot, de olykor magyart is 2%. A színházi előadások esetében hasonló a helyzet. Magyar nyelvű színházi előadásokat 51% látogat, általában magyar nyelvűt, de olykor szlovákot is 38%. Egyforma gyakorisággal szlovák és magyar nyelvűt 2%, csak szlovák nyelvűt 3%, többnyire szlovák nyelvűt, de olykor magyart is 2%, nem válaszolt 4 %

Tudományos ismeretterjesztő előadásokat is általában magyar nyelvűt hallgatnak a csabaiak, ők alkotják a megkérdezettek 56%-át, főként magyar nyelvűt, de olykor szlovákot is 22%. Egyforma gyakorisággal mindkét nyelvűt 15%, csak szlovákot 3%, többnyire szlovákot, de néha magyart is 2%, nem válaszolt 2%. Az *olykor szlovák nyelvűt* is és az *egyforma gyakorisággal mindkettőt* válaszok azt mutatják egyrészt, hogy vannak ilyen programok Békéscsabán, másrészt, hogy van is rájuk igény, mert látogatják őket. A városban a Szlovák Kultúra Háza és a Szlovák Kutatóintézet, néha az iskolák is szerveznek ilyen előadásokat.

A szlovák nyelv jelenlétét, az iránta megnyilvánuló igényt bizonyítják a következő kérdésekre kapott válaszok is, a különböző kulturális, közéleti, szabadidős **rendezvényeken való beszélgetések** nyelve kapcsán. Magyarul beszélget ezeken az alkalmakon az adatközlők 38%-a. Általában magyarul, de olykor szlovákul is szintén 38%. Egyforma gyako-

risággal mindkét nyelven 18%, csak szlovákul 3%, többnyire szlovákul, de olykor magyarul is 3%.

Ezek az adatok a már említetteken kívül ismételtén mutatják azt is, hogy a szlovák nyelvű rendezvények, programok nagymértékben hozzájárulnak – a nyelvgyakorlás révén – az anyanyelv-tudás megszilárdításához, ezzel a származástudat, identitástudat megőrzéséhez. A válaszok bizonyítják azt is, hogy informális, kötetlenebb környezetben többen és bátrabban beszélnek szlovákul a megkérdezettek.

A szlovák nyelv szinte teljes kiszorulása figyelhető meg az ügyintézés, vásárlás során és az egészségügyi intézményekben.

A megkérdezettek 87%-a a Városházán, a **hivatalokban** csak magyarul beszél. Általában magyarul, de néha szlovákul is 11%, nem válaszolt 2%. Közülük szinte valamennyien megjegyezték, hogy „zo Šomod’ičkou” (Somogyi Józsefné nemzetiségi referens) az ő példájuk igazolja, hogy ha van a nemzetiség nyelvét is beszélő hivatalnok, akkor hivatalos ügyeiket is szlovákul, illetve két nyelven, keveréknyelven intézik az állampolgárok.

A bankban, a postán 98% csak magyarul kommunikál, 1% jelölte meg, hogy olykor szlovákul is, nem válaszolt 1%. **Az orvosával** úgyszintén a magyart használja szinte mindenki (95%), 3% válaszolta, hogy olykor szlovákul is, és 1% beszél egyforma gyakorisággal szlovákul és magyarul is, nem válaszolt 1%. Az egyik adatközlő megjegyezte, hogy gyermekkorában szlovákul beszéltek az orvossal, mert tudta a nyelvet. A kialakult helyzet okai közül elsőként az asszimilációt felgyorsító modernizációt kell említeni, valamint a közép- és felsőfokú képzés egyoldalúságát.

A vásárlásaikat is magyarul intézik a megkérdezettek; a boltban az adatközlők 90%-a magyar nyelven kéri a szükséges árut, illetve információt. **A piacon** viszont érzékelhető elmozdulás van a szlovák nyelvhasználat javára. Itt az adatközlő vásárlók általában magyarul beszélnek, de olykor szlovákul is (48%), csak magyarul 44%, egyforma gyakorisággal mindkét nyelven 6%, többnyire szlovákul, olykor magyarul is 1%, nem válaszolt 1%. Ennek a helyzetnek valószínű oka, hogy az idősebb korú szlovák lakosságból többen árulnak a piacon, s ők egymás között szlovákul, tótul (csabai tájnyelven) beszélgetnek, így az őket nem ismerők is hamarabb szólítják meg őket szlovákul. (Többen, bevallásuk szerint, az árengedmény érdekében is.)

A magyarországi szlovákok etnikai származástudatához, illetve részben azonosságtudatához kapcsolódik magának az etnikum nevének a kérdése: a „tót”, kontra „szlovák” elnevezés problémája is. Részben a közvéleményben, részben a szakirodalomban is az a vélemény alakult ki, hogy a „tót” elnevezés elsősorban az északi szlovák etnikumtól való különállás kifejezője, s ezt a nyelvszigeti szlovákság önértékelő, önbesoroló értékítélete nemegyszer aláátmasztotta. A „tót” népnév azonban nem a „szlovák” megnevezés ellenpólusaként született. Ez az elnevezés mind a magyar politikai, társadalomtudományi irodalomban, mind pedig a szlovák értelmiség magyar nyelvű írásaiban, megnyilatkozásokban már a 18. század végétől a szlovák nép (nemzet) elnevezését szolgálta. (Lásd bővebben Gyivicsán 1993: 55–56.)

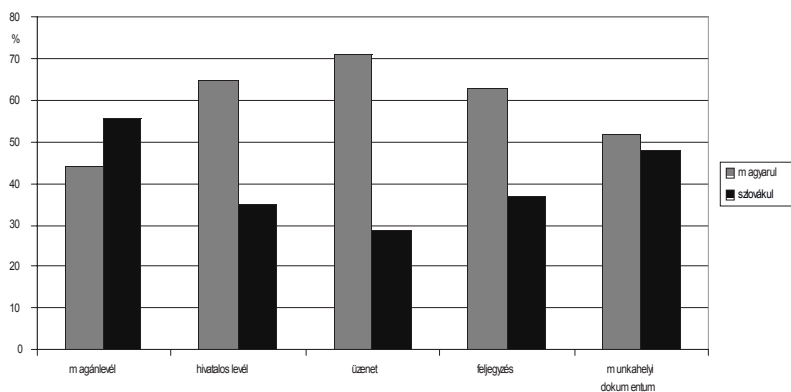
A magyarországi románokra az említett beszédhelyzetekben az alábbi a jellemző (lásd: Borbély 1993: 76–77). A templomi hívótársak (5%) és a házastársak (36,3%) kivételével mindegyik helyzetben a magyar nyelv használata a nagyobb mértékű a románnal szemben (otthon a gyermekkel 55%, munkahelyen a kollégákkal 43,3%, hivatalokban az ügyintézőkkel 80%, piaci árusokkal 68,3%, bolti eladókkal 86,7% beszél magyarul).

Az iskolatársak (56,7%) és orvosi várótermi betegársak (60%) beszédhelyzetekben a román és a magyar nyelv kizárólagos használata helyett azok esetenként változó használata a jellemző a kétegyházi románok körében.

Bár a magyarországi román nyelv állapota a kutatás tükrében jobbnak tűnik a magyarországi szlovákokénál, a tendenciák azonban hasonlóknak mutatkoznak. A görögkeleti egyház hatása azonban erőteljesebb a román nyelvhasználatra, mint a békéscsabai evangélikus, illetve katolikus egyháze a szlovákra. A megkérdezettek fele Kétegyházában a román nyelvet használja a görögkeleti szertartások előtt és után hívőtársaival. A román nyelven tartott liturgia pozitív hatása figyelhető meg ebben az esetben, állapítja meg Borbély Anna. Az ő kutatási eredményei is erősítik az anyanyelven tartott rendezvények, programok, misék, istentiszteletek fontosságát a magyarországi kisebbségek körében.

A szóbeli kommunikáció mellett vizsgáltam az írásbelit is. A kapott válaszok alapján megállapítható, hogy az írásbeli szlovák nyelv jelen van mind a magán, mind a társas érintkezés szféráiban. Elsősorban a munkahelyeken 37% ír szlovákul a békéscsabai szlovák értelmiség, kisebb részük publikál (25%), sokan a magánéletben is használják (56%). Az utóbbi magas arány, valószínűleg a Szlovákiába írt levelekre, képeslapokra vonatkozik.

A szlovák nyelven való írás a nyelvtudás egy bizonyos fokának a mutatója, a szlovák írásbeliség pedig az adott közösség fejlettségi szintjét tükrözi, ezért érdekelt ez a kérdés. Magánlevelet szlovákul a megkérdezettek 56%-a, hivatalos levelet 35%, üzeneteket 29%, feljegyzéseket 37%, munkahelyi dokumentumokat 48% ír. Szlovák nyelvű írásbeli dokumentumok az iskolákban, a Szlovák Kultúra Házában, a Szlovák Kutatóintézetben, a kisebbségi önkormányzatnál, szlovák szervezetekben, a könyvtárban, múzeumban és a tömegkommunikációs eszközök szlovák szerkesztőségeiben készülnek Békéscsabán. Az

„egyéb” kategóriában szerepeltek a könyvek, tankönyvek, publikációk, fordítások. A kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy az írásbeli szlovák nyelvhasználat él a magánéletben és a munkahelyeken is Békéscsabán.

1. ábra. Szlovák nyelven való írás

A szlovák tudományos, illetve publicisztikai nyelv létezését is bizonyítják a publikálásról kapott mutatók. Az adatközlők 25%-a ír szlovák nyelven. Közülük a szerzők 50%-a, az összes adatközlőnek 13%-a általában évente jelentet meg szlovák nyelvű írásokat. Évente kétszer-háromszor teszi ezt 25%, illetve 6%, általában havonta szintén 25%, illetve 6%.

A szlovák nyelvű cikkek, tanulmányok többsége heti- és havi lapokban, a *Ludové noviny*-ban, a *Heti Měrleg*-ben és a *Čabán*-ban jelenik meg (67%, illetve 17%). A magyarországi tudományos-szakmai folyóiratokban (pl. *Národopis Slovákov v Maďarsku, Slovenčinár*) a kérdezettek közül 50%, illetve 13% publikál, szintén 50%, illetve 13% az év-

könyvekben (*Nás kalendár*; *Čabiansky kalendár*), szlovákiai tudományos folyóiratokban, kiadványokban hat (25%, illetve 6%) csabainak jelent meg már munkája, máshol, pl. az evangélikus újságban, kétnyelvű módszertani lapban két személynek (8 %, illetve 2%).

A megkérdezettek közül a legtöbben a *Slovenčinár* módszertani folyóirat oldalain (71%, illetve 18%) és a *Čabän* békéscsabai havilapba írtak-írnak (62%, illetve 16 %), ezt követi az országos *Ludové noviny* hetilap (50%, illetve 13%), majd a *Čabiansky kalendár* (42%, illetve 11%), a *Nás kalendár*ba írnak (20%, illetve 5%), a *Národopis Slovákov*-ba (12%, illetve 3%), a *Heti Méréleg*-be (8%, illetve 2%).

Ezek a számok azt bizonyítják, hogy a helyi békéscsabai kiadványoknak meghatározó a szerepük a tudományos-publicisztikai tevékenység megindításában. Jó lenne, ha a szerkesztőbizottságok a folytatásra is ösztönöznék a még csekély tapasztalattal és önbizalommal rendelkező értelmes kezdőket. A szlovákiai tudományos folyóiratokban, kiadványokban publikálók alacsony száma több okkal magyarázható. A hazai szlovák kutatók valószínűleg nem eléggé ismertek (vagy nem elismertek?) a szlovákiai tudományos életben. Megfelelő kapcsolatok, szlovákiai érdeklődők híján nem jellemzőek az anyaországi publikációs lehetőségek.

A következő nagy kérdéscsoport a megkérdezettek **szlovák nyelvtudásával** foglalkozik, részben **önértékelés** (lásd a kérdésről: Gyivicsán 1993: 57–61.), részben a szlovákiaiak értékelése alapján. A válaszadók a négy alapkészséget: a megértést, beszédet, írást, olvasást értékelték – nagyon reálsan és kritikusan.

Az adatközlők nyelvtudásának minőségi vizsgálatát nem tűztem ki céloomul, de a nyelvhasználat meghatározó tényezőjének és alapvető feltételének tekintem a biztos és helyes nyelvismeretet, az irodalmi nyelv normáinak megfelelő nyelvtudást, mivel csak így érhető el a magabiztos kommunikáció (lásd a kérdésről: Bańcerowski 1998: 129–133.). Fontosnak tartottam az önértékelést, mivel ez ösztönözhet a továbbfejlesztésre. Nem akartam megkerülni a külső értékelést sem, a szlovákiait, mert az sok mindent elárul a tényleges nyelvtudásról.

A megkérdezettek közül sokkal jobban értenek (36%), beszélnek (40%), írnak (40%), olvasnak (35%) magyarul, mint szlovákul. Valamivel jobban értenek (21%), beszélnek (33%), írnak (32%), olvasnak (24%) magyarul, mint szlovákul. Nagyjából egyformán értenek magyarul és szlovákul (33%), beszélnek (17%), írnak (18%), olvasnak (31%). A válaszadók közül senki sem választotta a *valamivel jobban tudok (értek, beszélek, írok, olvasok) szlovákul* választ. Sokkal jobban tudnak szlovákul, mint magyarul (4%). Nem értenek, beszélnek, írnak, olvasnak szlovákul (2%), nem választott 4%.

Ezekből a nyelvtudást értékelő válaszokból több következtetést vonhatunk le. Mindezekelőtt a magyar nyelv dominanciáját figyelhetjük meg mind a négy alapkészség tekintetében, azt mutatják a *sokkal jobban* (36%, 40%, 40%, 35%) és a *valamivel jobban* (21%, 33%, 32%, 24%) válaszok, melyek egyben a megkérdezettek nem normatív szlovák nyelvtudását is bizonyítják.

Biztató viszont, hogy csak (2%) jelölte meg azt, hogy nem tudnak szlovákul, s a nagyjából egyforma nyelvismeretről vallóknak (33%, 17%, 18%, 31%) a magas szintű nyelvtudása. *A sokkal jobban tudok szlovákul, mint magyarul* választ valószínűleg a vendégtanárok adták. A vendégtanárokat a békéscsabai szlovák értelmiség tagjainak tekintem akkor is, ha itt-tartózkodásuk csupán ideiglenes. Elkülönülő, sajátos csoportját alkotják a helyi szlovákságnak. Jelenlétük a szlovák nyelv használatára vonatkozóan pedig jelentős. A kutatás eredményeit lényegesen nem torzítják, mivel a kérdőíves felmérés időszakában összesen ketten dolgoztak Békéscsabán. Hozzájuk sorolhatók azok, akik házasságkötés által telepedtek le hazánkban (szintén két fő).

A valóságos nyelvismeret valóságos, többségi nyelvi környezetben derül ki, a szlovák esetében Szlovákiában, ill. **szlovákokkal folytatott kommunikációjában.**

Ha ismeretlen szlovákiai emberekkel beszélnek, a megkérdezettek 54%-a beszédén általában észreveszik, 23%-nál néha észreveszik, 13%-uk beszédén szinte soha nem veszik észre, hogy nem szlovákiai. (Nem válaszolt 10%.) Többen megjegyezték, hogy a magyarországi szlovákokat a magyar akcentusuk miatt azonnal meg lehet különböztetni a szlovákiai szlovákoktól, bár olykor összekeverik őket a szlovákiai magyarokkal.

A „*Miben különbözik az Ön beszéde az Ő beszédüktől?*” kérdésre a legtöbben (45%) a „*kiejtésben*”-t választották. A magyar nyelv hatása az „a” és „e” magánhangzók nyíltabb kiejtésére, illetve a közép-szlovákiai nyelvjárás hatása a mássalhangzók lágyabb ejtésére érezhető a csabai szlovák nyelven. A válaszadók (23%) megjelölték különbségként az eltérő nyelvtani végződéseket, ragozást, valamint azt, hogy az ő beszédük helytelen, bizonytalan szlovák nyelven. A különbség egyik fontos okának tartják (19%) a szegényebb szókincset, azt, hogy nem tudják magukat olyan szépen, választékosan kifejezni (20%). Néhányuk (8%) megfogalmazta, hogy nyelvjárási elemeket tartalmaz, (5%) régi, archaikus, (4%) nem elég modern, szintén 4%, hogy lassúbb a tempó, 3% nem ismeri az új kifejezéseket, a szakkifejezéseket, szlenget, 2% szerint a csabai szlovákban kevesebb az idegen szó. Érdeemes lenne empirikus kutatással megvizsgálni, elemezni a válaszok igazságtartalmát, mivel önértékelésről, szubjektív értéktéletről van szó.

A válaszok azt mutatják, hogy a csabaiak jól ismerik szlovák nyelvi gyengeségeiket, hiányosságait, hogy realisan ítélik meg nyelvtudásukat.

Összegzés, következtetések

A vizsgálat konkrét tényekkel támasztotta alá a megkérdezettek körében az adott időben a szlovák nyelv használatával, létezésével kapcsolatos mindennapi tapasztalatokat. A magyar nyelv meghatározó, uralkodó volta, dominanciája a kommunikáció minden szintjén a kutatási eredmények ismeretében is elvithatatlan. A szlovákra a másodnyelv szerepe a jellemző, s ez is az egyes nyelvhasználati szférákban eltérő mértékben és minőségben.

A hipotézist a kutatás az alábbiak szerint pontosította: Békéscsabán az értelmiség körében, a kultúra mindhárom alaprétégeiben – a magas, az egyházi és a népi kultúrában – jelen van és használatos napjainkban is a szlovák nyelv, de az egyes kommunikációs szinteken igen differenciáltan érvényesül. A békéscsabai szlovák nyelv állapotára az elmentés kétirányú mozgás – az egyidejű fejlődés, illetve visszafejlődés – a jellemző. Fokozatos háttérbe szorulása követhető nyomon a magánszférában és az egyházi életben. A magas kultúrában pedig egyre szélesebb körben terjed, új területeken jelenik meg ismét (média, tudomány, kultúra, üzlet, politika, közigazgatás, felsőoktatás stb.) A szlovák nyelv funkcionális rétegződése tehát egyazon időszakban fokozatosan bővül és szűkül.

A felmérés alapján a 90-es évek második felében Békéscsabán a szlovák nyelv funkcionális rétegződését a következőképpen jellemezhetjük a kommunikációs szférák, illetve a szlovák nyelv össz-kommunikáción belüli százalékos használatának tükrében.

A szlovák nyelvű kommunikáció szférái a 90-es évek második felében Békéscsabán:

Magánszféra átlag: (10%)

Ebből:

- család (14%),
- barátok, ismerősök (9%),
- a mindennapi élet ügyintézői (vásárlás, piac, orvos, hivatali ügyintézés) (4%),
- szabadidő (12%),

- intim szféra (11%).

A közösségi élet szférája átlag: (20%)

Ebből:

- munka, munkahely (19%)

A magas kultúra szférái:

- oktatás (41%),
- művészetek (szépirodalom, színház [12%], egyéb),
- tudományok (25%),
- média (rádió, TV, sajtó) (15%),
- közélet, politika (14%).

Egyházi élet, vallás (5%).

A népi kultúra egyes területei (folklor, népművészet, népi alkotó művészetek, szokások, művészeti öntevékenység) százalékosan nem értékelhetők, mert a kérdőív nem tartalmazott a népi kultúrára vonatkozó kérdéseket. A tapasztalatok alapján azonban megállapítható, hogy a népművészet, népzene, néptánc, népdal, népi díszítőművészet és hagyomány-ápoló tevékenység népes tábornak örvend általában a békéscsabaiak körében, így az értelmiség körében is.

A kapott adatok a közösségi szféra megerősödését mutatják. Ezek az eredmények a nemzetiségükért tenni akaró békéscsabai értelmiség eredményes munkáján kívül a kedvező, ösztönző törvényeknek, jogszabályoknak köszönhetőek. A szlovák nyelv jelenléte a legjobban és a leghatározottabban a szervezett oktatásban érzékelhető Békéscsabán. Az óvodától a főiskoláig ki van építve a rendszer. A megkérdezettek átlag 41%-a az oktatási intézményekben beszél szlovákul. Az oktatás után a tudomány következik 25%-os aránnyal. A szép mutató a békéscsabai kiadványoknak, illetve az 1990-ben alapított, kizárólag a magyarországi szlováksággal foglalkozó Szlovák Kutatóintézet hatásának is köszönhető. A békéscsabai szlovák szerzőktől, illetve közreműködésükkel a vizsgált időszakban (1980–1999) 17 önálló, 10 egyéb szlovák, illetve kétnyelvű kiadvány, 21 tankönyv, valamint a Čabiansky kalendár, évkönyv 10 és a Slovenčinár, pedagógiai módszertani folyóirat 7 száma jelent meg. A Szlovák Kutatóintézet megalapítása óta 10 könyvet adott ki, 1993 óta közreműködik a Národopis Slovákov v Maďarsku, néprajzi tanulmánykötet megjelenítésében.

Tetten érhető a szlovák szó Békéscsabán a munkahelyeken is (19%), melyekhez elsősorban az iskolák, a Szlovák Kultúra Háza, valamint a Szlovák Kutatóintézet tartoznak; a médiában (15%) ezeket reprezentálja: – Čabán című havilap; a Csabai Mérleg című várospolitikai lap Národnostná mozaika (Nemzetiségi mozaik) rovata; Čabianska mozaika a Csaba TV-ben; szlovák nyelvű hírek a kábeltelevízióban; a közéleti-politikai életben (14%): – kisebbségi önkormányzat, Csabai Szlovákok Szervezete, a szlovák fiatalok szervezete, valamint a kulturális programokon (12%) a Szlovák Kultúra Háza, a Békési Úti Közösségi Házak, iskolák, óvodák szervezésében.

A szlovák nyelv nem szorult még ki teljesen a magánszférából sem, generációnként azonban az egyre csökkenő szlováknyelvűség a jellemző. Beszélnek olykor – főként az idősebbek – a családban (14%), bár az asszimiláció, a vegyes házasságok a szlovák nyelv használatát negatív irányba befolyásolják. Élettársával szlovákul csak 7% beszél, gyermekével 4%. Kommunikációs eszközként szolgál időnként a barátok körében (9%), az automatizmusok között is megtalálható még (11%). A felmérés nyelvi attitűdre vonatkozó válaszai, a nyelvhez való többségében pozitív viszony mellett a modern szlovák nyelvismeret iránti igényt is megfogalmazzák, melynek elérése érdekében a megkérdezettek tenni is képesek. Nem elhanyagolható a megkérdezetteknek a csabai szlovák kultú-

rához fűződő felelős viszonya, ami a csabai szlovák kulturális és közéletben való részvételben fejeződik ki, s ez az adatközlők többségét jellemezte. A kérdőívek értékes javaslatokat tartalmaznak a szlovák nyelv továbbélésére, használatának kiterjesztésére vonatkozóan.

A szlovák nyelvhasználati szempontból a megkérdezettek az alábbi csoportokra oszthatók: *szlovák nyelvet nem beszélők (2%)*

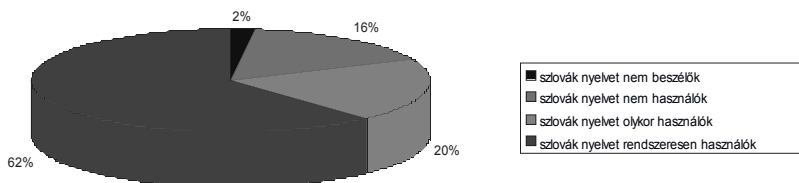
Ebbe a csoportba azok tartoznak, akik már teljesen asszimilálódtak, elveszítették nemzetiségi öntudatukat, elődeik nyelvét, kultúráját.

szlovák nyelvet nem használók (16%)

Ebbe a csoportba tartoznak azok, akik csak kicsit értik a nyelvet, többségük nem járt szlovák iskolába, gyerekkoruk óta szinte nincsenek vele kapcsolatban, nem vagy csak nagyon ritkán járnak különböző szlovák rendezvényekre, programokra, a jelenben a szlovák nyelv szinte semmilyen szerepet nem játszik már az életükben.

a szlovák nyelvet olykor használók (20%)

Ebbe a csoportba azok tartoznak, akiknek munkahelyükön nincs szükségük szlovák tudásra, de a magán szférában, illetve a társas érintkezéseik alkalmával beszélnek még olykor szlovákul. Ez a réteg még aktivizálható, megnyerhető a szlovák nemzetiség számára.

a szlovák nyelvet rendszeresen használók (62%)

Ebbe a csoportba azokat soroltam a megkérdezettek közül, akiknek foglalkozásuk gyakorlásánál elengedhetetlenül szükségük van a szlovák nyelvismeretre és/vagy rendszeresen vesznek részt a szlovák közélet, kulturális élet eseményein.

2. ábra. Szlovák nyelvhasználati csoportok

Nyelvhasználati szempontból a humán- és reálértelmiség megkülönböztetésének hipotézise helyesnek, helyállónak bizonyult. A humán értelmiséghez tartozók vannak többségben (86%), iskoláztatásuk során elsajátították az irodalmi nyelvet, munkahelyükön rendszeresen használják, részt vesznek a kisebbségi kulturális és közéletben. Nyelvhasználatuk ezért modernebb, s nyelvhelyességi szempontból is kevesebb kívánnivalót hagy maga után. A munkájukhoz szükséges szakterminológiát, többé-kevésbé ismerik. Nyelvtudásuk, nyelvi biztonságuk az iskolai végzettségükkel egyenes arányban nő.

A reálértelmiség tagjai (14%) felsőfokú végzettségüket döntő többségükben magyar nyelven szereztek, ezért foglalkozásuk szakterminológiáját csak nagyon kevesen ismerik. A nyelvet sokan a családban sajátították el, azért a csabai szlovák nyelvjárást tudják többé-kevésbé biztonsággal. Akik általános, esetleg középiskolai tanulmányaikat szlovák iskolában végezték, s azóta nem gyakorolták a nyelvet, szintén bizonytalanok, azért inkább

nem beszélnek szlovákul. A csabai szlovák nyelvjárás nem elégíti ki e réteg modern érintkezés iránti igényét, ezért azt inkább a családban, szűk ismerősi, baráti körben használják. Kevesen vannak, de akadnak, akik önképzéssel elsajátították az irodalmi nyelvet, és keresik a kapcsolatot a szlovák nemzetiséggel.

Összefoglalva tehát a kutatási eredmények alapján megállapítható egyrészt a csabai szlovák nyelv funkcionális fejlődése, a nyelvhasználat tökéletesedésének folyamata, funkcióinak bővülése a különböző szférákban. Másrészt jellemző rá egy olyan kétnyelvűség-dinamika, amelyet generációról generációra csökkenő szlovák anyanyelvi s az ezzel fordított arányban növekvő többségi, magyar nyelvi kompetencia jellemez. Ez az érdekes ellentmondásos nyelvi fejlődési tendencia bizonyítja továbbá azt is, hogy kedvező politikai döntésekkel, kisebbségbarát környezettel a nemzetiségek nyelvhasználatának fejlődését is elő lehet segíteni. A társadalmi funkciók és feladatok fejlődésével a nyelv tovább rétegződik, s az új funkciók szerint új nyelvi rétegek jönnek létre.

Végezetül a kutatás eredményeinek tükrében a békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználatát a következőképpen jellemezhető. A magyarországi szlovákok – köztük a békéscsabaiak is – anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek. Gondolkodásukban, nyelvi világképükben, szemléletükben ezek a magyar viszonyok tükröződnek. Az elsődleges szocializáció útján már kevesen sajátítják el a szlovák nyelvet – szlovák anyanyelvűnek 49% vallotta magát. Főként másodlagos és időnként harmadlagos szocializáció során tanult meg szlovákul a megkérdezettek döntő többsége. A békéscsabai szlovák nyelv eltér a Szlovákiában használt állami nyelvtől, hiszen az eltérő társadalmi-gazdasági körülmények szükségszerű következményeként jelentkeznek különbségek, eltérések a nyelvhasználatban is. A magyarországi szlovák nyelv a szociolingvisztika terminológiája szerint a szlovák nyelv állami, illetve nemzeti nyelvváltozata. A szlovák nyelv magyarországi változatára jellemző a magyar államnyelv dominanciája. A szlovákiai és a magyarországi szlovák nyelvhasználat különbségei túlnyomórészt a szókészletben és a frazeológiában, illetőleg a hivatalos, valamint a szaknyelvi nyelvhasználatban jelentkeznek.

A köznyelvnek, a szaknyelvnek, a szlengnek kisebb a használati aránya, a nyelvjárási elemeknek viszont nagyobb. Több a csabai szlovákban a köznyelvtől eltérő regionális elem, és több a megőrzött régiség. Jóval kevesebb a nagyobb figyelmet kiváltó nyilvános kommunikáció szlovák nyelven, s jóval gyakoribb a kisebb figyelemmel kísért informális, családias, kötetlenebb nyelvhasználat kisebbségi körülmények között. A szlovák irodalmi és köznyelvnek gyenge hatása, a magyar nyelvét viszont annál erősebb. Megfigyelhetjük ezt a különböző nyelvhasználati szinteken, főként a jövevényszavakban, tükörfordításokban, idegen szavakban, s egyéb interferencia-jelenségekben. Napjaink nyelvi interferencia-jelenségeinek vizsgálata ezért a kutatók előtt álló egyik legfontosabb feladat. A békéscsabai szlovák értelmiség célja a kiegyensúlyozott szimmetrikus kétnyelvűség fokozatos elérése, a jelenlegi, zömében aszimmetrikus kétnyelvűség, a zömében félnyelvűség, kevertnyelvűség meghaladása. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy az említett kétnyelvűség a diaszpóra kétnyelvűsége, hogy diglosszia a szlovákiai szlovákhöz és a magyarországi magyarhoz viszonyítva érvényesül. Nyilvánvaló és egyértelmű funkció- és presztizskülönbség van a szerepkörök és használati szintek között. Békéscsabán azonban lassan tovább növekszik a szlovák nyelv presztízse. Ezt igazolják „*A szeretne-e jobb szlovák nyelvtudással rendelkezni?*” kérdésre adott válaszok, hiszen igennel felelt a megkérdezettek 81%-a. A szlovák nyelvhasználat területén elért eredmények elvitathatatlanok, a disszertáció a dokumentumok összegyűjtésével,

felsorakoztatásával, a nyelvhasználati kérdőívek és a közvetlen megfigyelés útján szerzett tapasztalatok elemzésével a fő célkitűzés mellett ezt a tényt kívánta bizonyítani.

Epilógus gyanánt említést érdemel, hogy a tanulmányban bemutatott 1999-es állapot, a békéscsabai szlovákok nyelvi–kulturális állapota azóta is egyenletesen javul. Számos további eredmény rögzíthető, mely a néhány veszteségként értékelhető ténnyel együtt egy összehasonlító utóvizsgálat elvégzését indokolná.

Irodalom

- Bosák, J.: 1995. Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Ondrejovič Slavov-Šimková Mária (red.): *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolingvistica Slavica I.* VEDA Bratislava. 25.
- Gyivicsán A.: 1993. *Anyanyelv, kultúra, közösség.* Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Gyivicsán A.: 1995. Kétnyelvűség – nyereség vagy zsácutca? In: Kassai I. (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 57–65.
- Hornokné U. E.: 2000. *A békéscsabai szlovák értelmiség anyanyelvhasználat.* PhD. értekezés.
- Kiss J.: 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzetiségi Tankönyvkiadó, Budapest.
- Krupa O.: 1996., 1997., 1998. *Kalendárne obyčaje I–II–III. Slovenský výskumný ústav, Békésska Čaba.*
- Krupa A.: 1999. *A népi kultúrák és a kétnyelvűség viszonya a délkelet-alföldi szlovákoknál.*
- Ondrus, P.: 1956. *Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike.* Vydavateľstvo Bratislava, SAV.
- Štolc, J.: 1949. *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku.* Bratislava, Vydavateľstvo SAV-u.
- Zsilák M.: 1991. A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről. In: Györi-Nagy Sándor – Kelemen Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében,* Széchenyi Társaság, Budapest. 53–62.
- Zsilák M.: 1993. A délföldi szlovák nyelvjárások funkcionális rétegződése. In: Hegedűs Rita – Körösi Zoltánné – Tarnói László (szerk.): *Hungarológia 3.* Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest 1993. 180–187.
- Žiláková M.: 1995. Vplyv Békésskej Čaby ako kultúrneho centra na jazyk dolnozemských Slovákov. In: O. Krupa (red.). *275 rokov v Békésskej Čabe.* Békésska Čaba. 34–35.